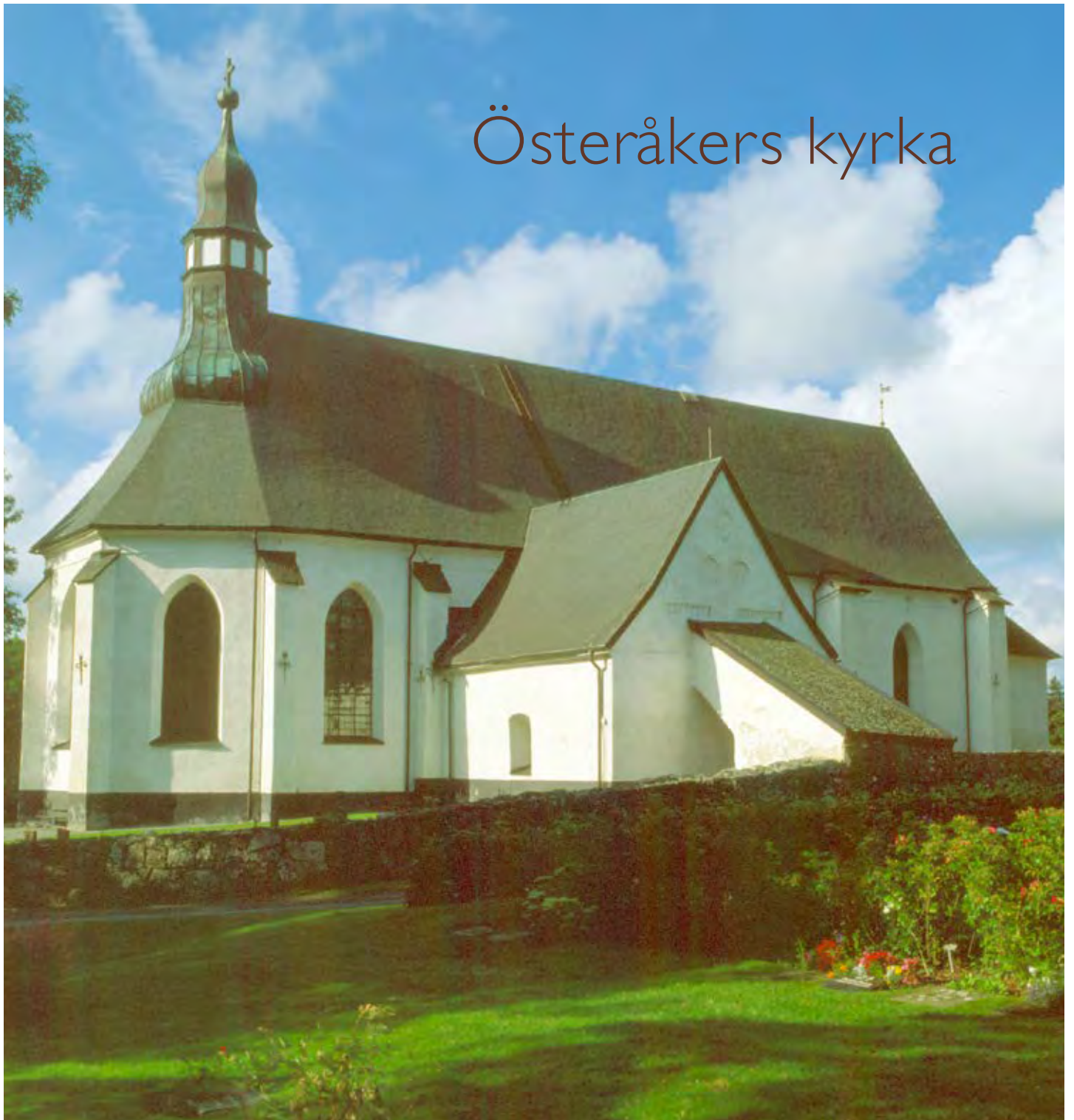

Österåkers kyrka

Österåkers kyrka

Åkers eller Åkers socken nämns i källorna från slutet av 1200-talet. Trakten har emellertid varit bebodd sedan stenåldern. Spåren efter brons- och järnåldersbosättningen är tätast just i anslutning till Österåkers kyrka som ligger cirka tre kilometer norr om Åkersberga station och nuvarande centrum. I dag ligger kyrkan således lite i utkanten av samhället Åkersberga.

När kyrkan anlades låg den mera centralt i den medeltida bebyggelsen. Förr när vattenlederna var de främsta vägarna för att färdas och transportera gods var det naturligt att människorna bosatte sig i anslutning till dessa. Från Trälhavet och in över Garnsviken löpte den viktiga Långhundraleden mot Uppsala. Dess inlopp och därmed även det medeltida Åker skyddades av biskopsborgen Tuna.

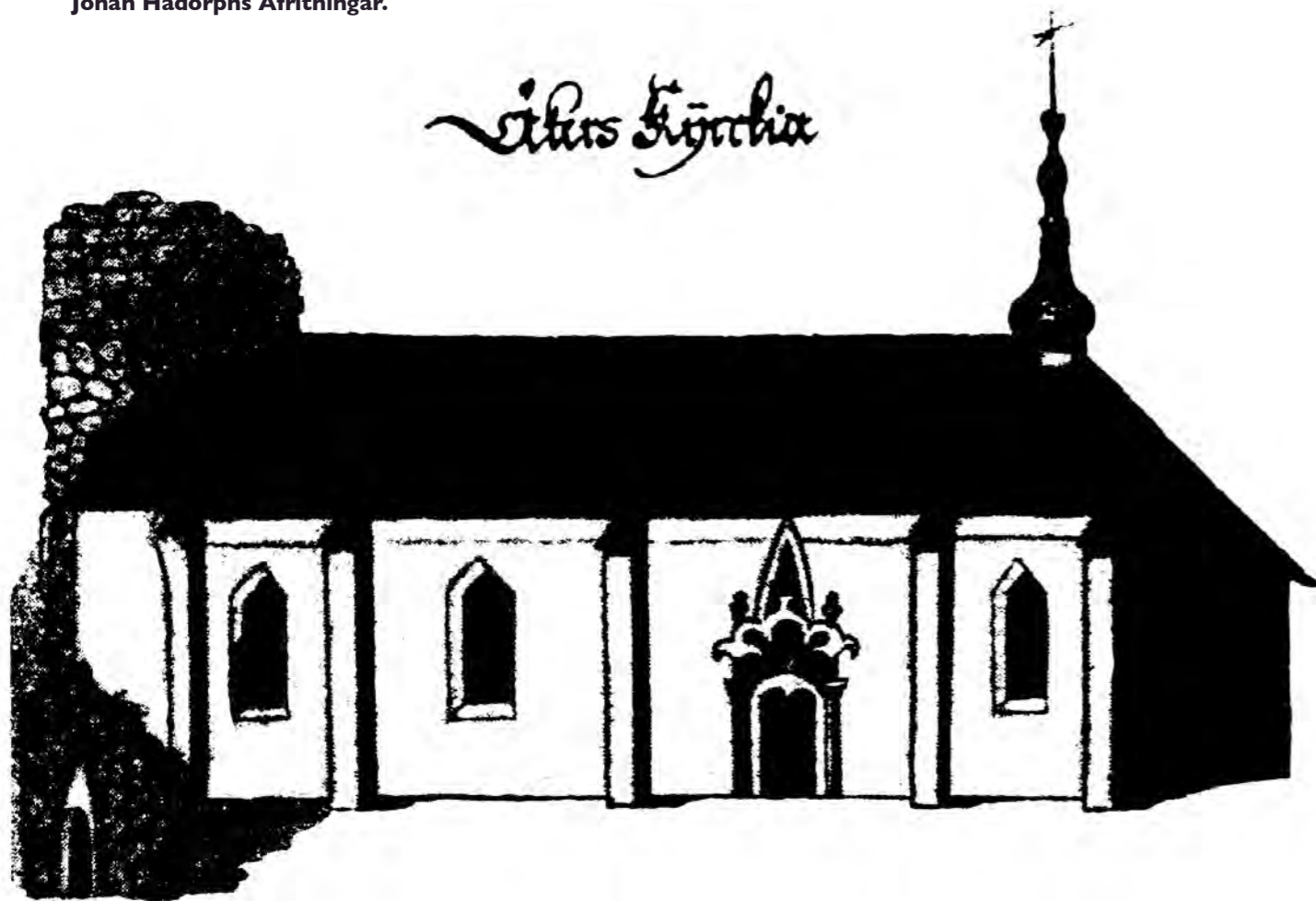
Vi vet inte när den första kyrkan restes. Bygden kristnades under 1000-talet. En kyrka, sannolikt av trä, kan mycket väl ha byggts redan då. Kyrkans nuvarande utseende är ett resultat av många ombyggnader. Det medeltida ursprunget kan bara anas. Murarna är emellertid i stora delar från medeltiden. Det går därför att av de äldsta delarna få en uppfattning om den medeltida kyrkobyggnadens utseende.

Från medeltid till 1600-tal

Murarna avslöjar att den äldsta stenkyrkan byggdes någon gång under 1100-talet. Det nuvarande vapenhuset var då sannolikt tornrum. Som många andra kyrkor hade Österåkers kyrka ursprungligen ett i torn i väster. Det var raserat redan under 1600-talet och revs slutligen helt 1750. Långskeppet sträckte sig fram till den plats där predikstolen nu står. Det avslutades med koret som enligt medeltida bruk var litet och avskilt från långhuset. Kanske hängde det ett så kallat triumfkrucifix i korvalvet.

En stor ombyggnad genomfördes på 1430-talet. Långhuset förlängdes till sin nuvarande utsträckning vilket medförde ett nytt kor. En gammal sakristia ersattes med den betydligt större nuvarande. Man slog även valv som

Österåkers kyrka 1684 enligt Johan Hadorphs Afritningar.

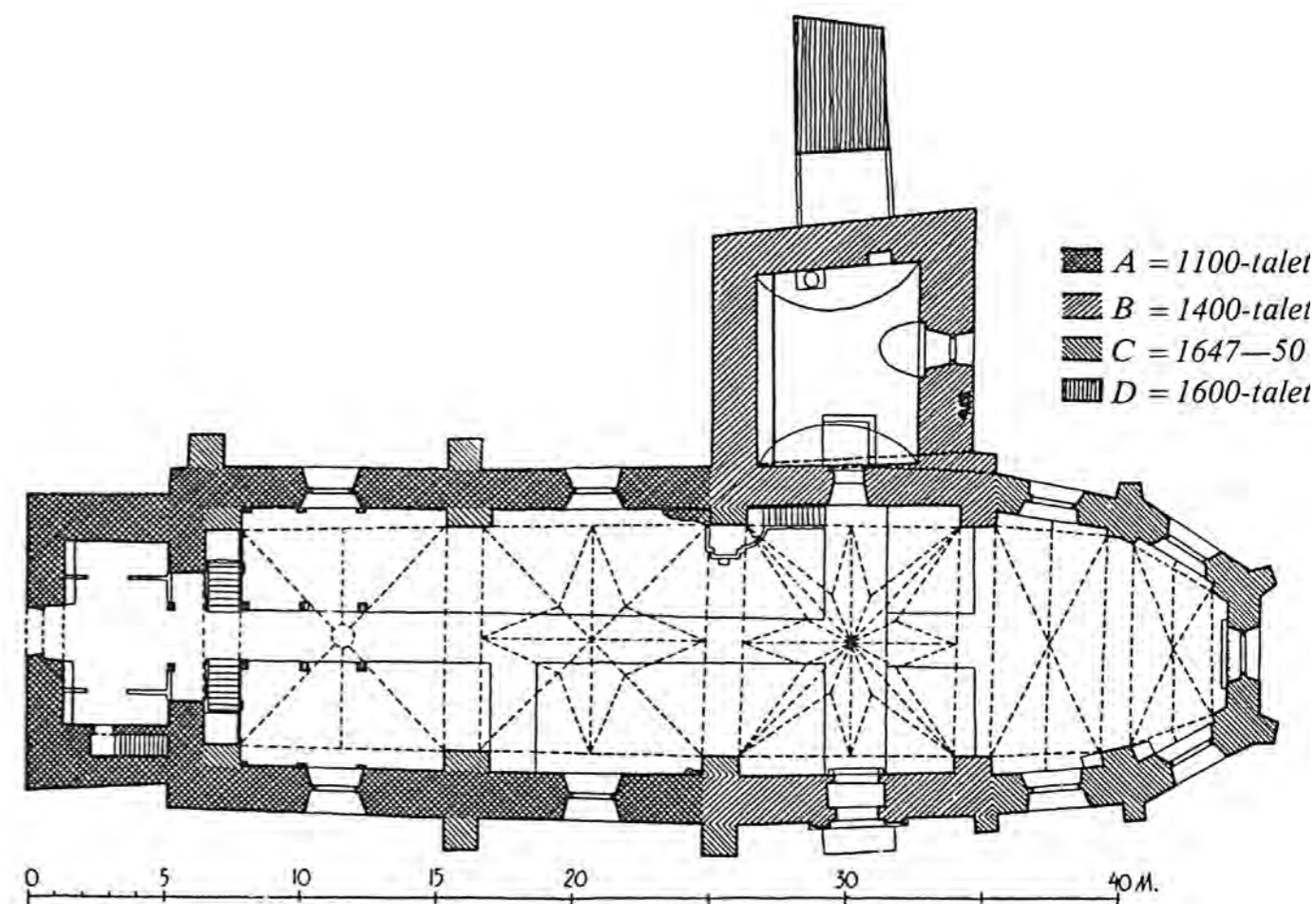
dekorerades med kalkmålningar. Dessa försvann troligen när valven revs i samband med den stora ombyggnaden 1647–1650.

1647 ett märkesår

Församlingen tycks ha haft svårt att underhålla sin kyrka under Vasakungarna. Mot mitten av 1600-talet var byggnaden så kraftigt förfallen att det blev nödvändigt att göra en omfattande ombyggnad. Den betalades av kyrkans patronus Brita Kurk, änka efter den 1647 avlidne Gustav Oxenstierna, ägare till Säby. Bidrag lämnades även av Gustav Banér, ägare till Tuna gård.

Ombyggnaden blev mer omfattande än man ursprungligen hade tänkt.

Kyrkans grundplan efter uppmätning i Sveriges Kyrkor.

Dopfont från 1100-talet av gotländsk sandsten. Kyrkans äldsta föremål.

Dopfont av brunölandskalksten från 1672, skänkt av Gabriel Oxenstierna, son till Birgitta Kurk och Gabriel Oxenstierna

Ras under arbetets gång och allvarliga skador på långhuset medförde en genomgripande restaurering. Murarna höjdes och nya valv slogs vilka är de som besökaren alltjämt kan se. Det var i detta sammanhang som kyrkan i allt väsentligt fick sitt nuvarande utseende med bland annat takryttaren över koret vilket framgår av den dåvarande riksantikvariens Johan Hadorphs teckning från 1684.

En rundvandring

Det finns två ingångar till kyrkorummet, huvudingången genom *vapenhuset* och porten intill koret vid södra långhusmuren. I vapenhuset finns på väggarna några gravhällar. De har tidigare legat på golvet inne i kyrkan. Tyvärr är de så slitna att inskrifterna gått förlorade. Man vet därför inte vilka som vilat under hällarna. I vapenhuset finns kyrkans äldsta föremål, *dopfonten av sandsten*. Den är sannolikt tillverkad på Gotland någon gång under 1100-talet. Vid renoveringen 1991 byggdes en toalett in i vapenhuset.

När man träder in i kyrkan leder dörren till höger upp till orgelläktaren. Till vänster ligger den så kallade *brudkammaren*. Den används också som uppehållsrum i samband med dop och andra förrättningar.

Vid inträdet i långhuset möts besökaren av ett vackert och trots flera ombyggnader enhetligt och sammanhållet kyrkorum. Det präglas i första hand av det stora öppna ljusa koret med sina fem fönster. Sedan 1996 hänger i det mittersta fönstret ett stort glaskors utfört av församlingsbon, konstnärinnan Marika Lilliehöök Hennix. År 2000 skedde en varsam ombyggnad av koret med bl a ett nytt altare och körgradänger.

Bänkarna tillkom i samband med restaureringen 1951–1952. De är liksom andra snickerier från samma tid utförda av lokala firmor.

På långhusets väggar hänger så kallade huvudbanér eller *begravningsvapen*. De var viktiga delar av gamla tiders adliga begravningsceremonier. Redan under medeltiden hängde man ofta upp den avlidnes sköld och svärd i kyrkan. När skölden förlorat sin praktiska betydelse som skyddsvapen förvandlades den stegvis från en enkel målad träsköld till en stor rikt skuren och

Interiör mot öster.

Interiör mot väster med orgelläktaren.

utsirad tavla som bars i begravningsprocessionen. Begravningsvapnet kompletterades efter hand med den avlidnes anvapen som antingen komponerades in i huvudbanéret eller fördes separat. Vår kyrka visar exempel på båda modellerna. Denna sed med skurna träsköldar är speciell för östersjöområdet.

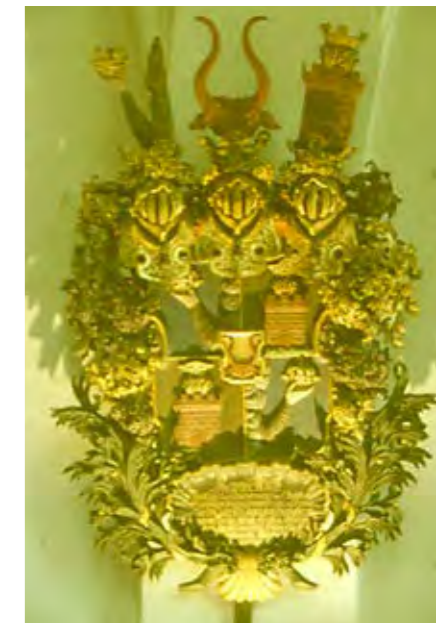
Vid östra slutet av långhusets två första travéer kan man tydligt se var den medeltida kyrkans långhus slutade. På norra murpelaren vid övergången till det på 1430-talet utvidgade långhuset står den i klassicistisk stil utformade predikstolen. Den ersatte 1791 en äldre predikstol från 1635. Timglaset från 1765 och duvan i ljudtaket från 1955 är båda gåvor från församlingsbor.

Kalkstensdopfunten i koret är ett 1600-talsarbete i barockstil. Den skänktes 1672 av Gabriel Oxenstiernas och Brita Kurks son som också hette Gabriel. I koret finns tre minnestavlor, så kallade *epitafier*, över avlidna bemärkta församlingsbor. Den svarta marmortavlan i frodig barock närmast korets mittfönster sattes upp av Brita Kurk till åminnelse av maken Gabriel Oxenstierna.

Till höger återfinns epitafiet över läkaren Olof af Acrel (1717–1806) som bland annat grundade det numera nedlagda Serafimerlasarettet i Stockholm. Acrel var född i vår församling och son till kyrkoherden Johannes J Acrelius. Tavlan sattes upp 1807. Mitt emot sitter den betydligt yngre minnestavlan över en annan österåkersson som också var en bemärkt läkare, Professor Samuel Hybinette (1876–1939).

Bakom predikstolen ligger ingången till *sakristian*. Dörren i järnplåt är utförd 1649. Över den sitter en stentavla med inskrift på latin. Texten lyder i översättning: ”Till Guds ära och till minnet av den högt älskade maken, den frejdade greven och herren Herr Gabriel Oxenstierna grundade Birgitta Kurk detta tempel, det nedfallna lät hon på egen bekostnad uppföra Kristi år 1650.” I sakristian finns även gamla, nu svårtolkade, gravhällar samt porträtt av tidigare kyrkoherdar.

Över dörren till sakristian hänger också *altartavlan* från 1799. Den täckte ursprungligen korets mittfönster men omplacerades 1986 då koret återfick stora delar av sin ursprungliga utformning från 1600-talet.

Begravningsvapen för greve Gabriel Oxenstierna död 1700.

Minnestavla över prästsonen från Österåker, läkaren Olof Acrelius (1717–1806), adlad 1780 af Acrel.

Under koret murades redan vid ombyggnaden på 1600-talet enligt tidens sed särskilda gravkammrar för adelsätterna inom församlingen Oxenstierna och Banér samt sedermera Åkerhielm till Margrethelund. Nergången till dessa täcks av ett stenhäll lagd 1952 vid den senaste restaureringen av gravvalven. Stenen bär namnen Åkerhielm och Birgitta Kurk.

Av *ljuskronorna* är två från 1600-talet, en från början av 1700-talet och en från 1900-talet. *Orgeln* är modern, invigd 1970. Den renoverades 1999. Kyrkan har ett flertal *ljusplåtar* av mässing. De äldsta är från 1600-talet.

Kyrkans yttre, kyrkogården och gamla prästgården

Besökaren når vanligtvis kyrkan från den norra parkeringsplatsen. Husen väster om kyrkan är den gamla prästgården som ursprungligen var kyrkoherdens boställe under den tid då prästerna erhöll tjänstebostad. Boningshuset, som är uppfört 1811–1813, används numera som församlingsgård och ekonomibyggnaderna som förråd.

Kyrkogården, som utökats i olika etapper omges av en mur vars äldsta delar torde vara från 1700-talet. Så kallade stigluckor har funnits. Gången genom norra grinden leder fram till kyrkans huvudingång via vapenhuset. Porten är dekorerad med beslag som ursprungligen är från 1400-talet men med senare renoveringar och kompletteringar. Vapenhuset är byggt på grunden av det redan på 1600-talet nedrasade västtornet. På kyrkogårdens norra del ses ett stort stenkors. Det restes 1964 och är en gåva av församlingsbor. På samma del ligger även det 1949 uppförda gravkapellet.

Utbyggnaden vid kyrkans norra sida inrymmer sakristian. Det är utformningen av tegelornamenten på gavelröstet som daterar sakristian till 1430-talet. Den kraftiga strävpelaren tillkom i samband med ombyggnaden 1647–1650. Det gjorde även övriga strävpelare runt kyrkan där mur och stöd hålls samman med korta grova järntenar. Dessa har på utsidan så kallade ankarslutar dekorativt utformade bl a med initialerna G O, Gabriel Oxenstierna, och B K, Birgitta Kurk. De kröns av två oxhorn med panna som är den så kallade talande vapenbilden i det Oxenstiernska vapnet.

Vintery från söder över Österåkers kyrka och prästgård, numera församlingsgård. Senast bebodd av kyrkoherde Carl Erik Wenngren.

Hela Oxenstiernska vapnet liksom släkten Kurks vapen återfinns på den ornerade sandstensportalen vid södra långhuset. Även den tillkom vid ombyggnaden 1647–50 liksom takryttaren över kordelen. Det kan också tilläggas att det var vid detta tillfälle som långhusets fönster mot söder togs upp till nuvarande storlek.

Kyrkan har sedan 1936 ett skiffertak lagt ovanpå ett äldre spåntak.

Klockstapel och kyrkklockor

Kyrkans klockstapel ligger på en höjd i ett stort forntida gravfält ett gott stycke öster om kyrkan. Den är byggd 1760 men två äldre klockstaplar finns omtalade i källorna. Storklockan gjöts ursprungligen 1495 men har omgjutits flera gånger, senast 1924. Den mindre klockans ursprungliga ålder är inte känd men klockan gjöts om 1655.

Textil- och silverskatter

Till kyrkans inventarier hör även textilier av olika slag samt nattvardstyg och andra föremål av silver. Med tanke på den beklagliga risken för stölder kan dessa inte visas i kyrkan men bör likväl i korthet nämnas i en kyrkoberivning.

Flertalet antependier är från 1900-talet, många utförda i de liturgiska färgerna. Det äldsta är från 1794. Ursprungligen från 1700-talet är också kyrkans brudpäll, en baldakin som förr hölls över brudparet i samband med vigsel. Äldst bland textilierna är en kollektihåv från 1714. Mässhakarna är däremot till största delen från förra seklet.

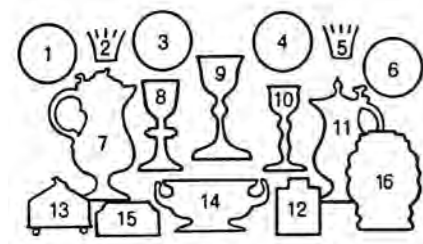
Österåkers kyrka har en rik uppsättning nattvardssilver, merparten från 1700-talet och utförda av svenska silversmeder. Den äldsta kalken, ett tyskt arbete, är dock tillverkad omkring år 1500. De två brudkronorna skänktes till kyrkan 1942.

Vapenhusets portbeslag från 1400-talet utförd i gotisk stil.

Ankarlut från ombyggnaden 1647–1650. Utformad med ätten Oxenstiernas vapenbild samt Birgitta Kurks och Samuel Oxenstiernas initialer.

Silverskåpet i sakristian i ordning ställdes 1963.

1. Patén, oblatallrik av silver, ovansidan förgylld. Troligen 1700-tal.
2. Brudkrona, gåva 1942 av direktör Olof Edman.

3. Patén, 1500-tal, tyskt arbete.
4. Patén, helförgylld.
5. Brudkrona, gåva 1942 av kyrkliga sällskapet.
6. Patén.
7. Vinkanna med rikt graverad senbarockornamentik, Nils Hoffberg, d. ä., Stockholm 1745. Skänkt 1745 av Johan Ahlborn och hans maka Susanna Gahm.
8. Kalk, tyskt arbete, omkring 1500. Gåva 1648 av kyrkoherde Laurentius Bylonius och hans maka Margareta Jönsson.
9. Kalk, helförgylld, 1740.
10. Kalk, 1700-talets början.

11. Vinkanna, Abraham Tranzell, Stockholm 1710.
12. Vinflaska, Friedrich Richter, Stockholm 1668-1700.
13. Oblatask, Petter Henning, Stockholm 1709.
14. Dopskål, skänkt av Birgitta Kurk och Gabriel Oxenstierna omkring 1650.
15. Oblatask, helförgylld, holländskt arbete, 1600-tal. Inskription: ”...Till Öster Åkers församling... av Samuel Pauli ... 1808”.
16. Vinflaska, Augsburg, 1600-tal. Gåva av landssekreteraren Jonas Ahlborn 1756.

Sandstensportal vid södra långsidan från ombyggnaden 1647-1650, krönt med Gabriel Oxenstiernas och Birgitta Kurks vapen.

Historisk översikt

- 800–1000 Segelled genom Tunaviken, Åkers å, Garnsviken och vidare in i Uppland.
- 1100-talet Dopfunt av gotländsk sandsten.
- 1200-talet Kyrka av sten med västtorn (ev. 1100-talet) och sakristia. Kor i samma bredd som långhuset. Portal mitt emot predikstolen.
- 1400-talet Kyrkan får valv. Ny sakristia. Vapenhus på kyrkans södra sida, intill tornet.
- 1635 Predikstol, gåva av kyrkoherde O. Acrelius.
- 1647–1648 Byggdes nuvarande koret.
- 1649–1650 Restaurerades och ombyggdes hela kyrkan. Patronatsrätt till Oxenstiernska släkten.
- 1648 Vackert arbetad nattvardskalk från 1500-talet, skänkt av kyrkoherde Bylonius.
- 1672 Den dopfunt som nu användes.
- 1700-talet Kyrkans grund, murar och valv förstärks.
- 1745 Ny inredning av sakristian bekostad av Susanna Gahm på Näs.
- 1748 Patronatsrätten till Åkerhielmska släkten som köpt Smedby och Margretelund av Oxenstierna.
- 1750 Revs det nedfallna västtornet, varvid undervåningen behölls som vapenhus med ny huvudingång från väster.
- 1760 Klockstapeln till sin nuvarande plats.

- 1791 Nuvarande predikstolen tillkom, ritad av arkitekt Thure Wennberg.
- 1798–99 Nedmonterades det medeltida altarskåpet, ”Österåkersskåpet”. Uppsattes och invigdes nuvarande altartavlan skänkt av fru Katarina Håberg på Åkersberg.
- 1800-talet Upprepade taktäckningar.
- 1837 Fick kyrkan sin första orgel.
- 1872 Nya ekdörrar i södra portalen.
- 1926 Ny orgel.
- 1936 Skiffertak ovanpå spåntaket.
- 1949 Gravkapell.
- 1951–52 Omfattande restaurering av kyrkans inre.
- 1955–56 Kyrkogården utvidgas åt norr.
- 1964 Invigning av stenkors på norra kyrkogården, samt av stenmuren norr och väster därom.
- 1970 Ny kyrkorgel.
- 1986 Ny gestaltning av koret och brudkammaren.
- 1996 Glaskorset i mittersta korfönstret.
- 2000–01 Åter ny gestaltning av koret och sakristian.

Series Pastorum

Församlingens kyrkoherdar (födelse- och dödsår inom parentes):

1. Ericus Olai Helsingius 1560–1591 ev 1549–1591 (1507–1591)
2. Israel Erici Acrelius* 1591–1627 (1540–1627)
3. Olaus Israelis Acrelius 1617–1646 (1569–1646)
4. Laurentius Andreae Bylonius 1648–1674 (1602–1674)
5. Johannes Olai Acrelius 1676–1709 (1634–1709)
6. Johannes Johannis Acrelius 1711–1718 (1676–1718)
7. Andreas Olai Chytraeus 1720–1734 (1681–1734)
8. Johannes Ekorn 1735–1742 (1692–1742)
9. Christopher Riselius 1744–1750 (1709–1750)
10. Johan Reuterstedt 1753–1774 (1708–1774)
11. Anders Rydén 1776–1809 (1728–1809)
12. Nils Ruus 1811–1826 (1778–1826)
13. Immanuel Martin Luther Malmgren 1829–1857 (1797–1857)
14. Samuel Pontén 1859–1905 (1823–1905)
15. Oscar Bensow 1907–1936 (1870–1936)
16. Gunnar Sjöfors 1937–1950 (1879–1952)
17. Samuel Norrby 1950–1955 (1906–1955)
18. Carl Erik Wenngren 1956–1981 (1916–)
19. Christina Odenberg 1981–1997 (1940–)
20. Karl-Göran Linzander 1997– (1942–)

Sakristian från 1430-talet med tunnvalv från 1650.

